

ŽIVOTNA SREDINA I EKOLOŠKI AKTIVIZAM

IZ BEZBEDNOSNE
PERSPEKTIVE

AUTORKE

Iva Marković i
Žaklina Živković

Beograd
jun 2026.

UVOD

Uprkos globalnom tehnološkom napretku, ekologija čoveka postaje egzistencijalno pitanje – da li ćemo uopšte opstati, kakvo će biti društvo nakon ekološkog kolapsa, i u najboljem slučaju, šta treba uraditi da umanjimo krizu. Kada je reč o stanovništvu Srbije, ovo pitanje produbljeno je postojećim problemima galopirajuće privatizacije i uništavanjem javnih dobara, posebno prirodnih resursa. U domaćoj javnosti se tokom poslednje decenije sve intenzivnije nameće tema životne sredine, uz jasno profilisanje dve strane. Sa jedne strane, zagađen vazduh, ugroženi vodni resursi, degradacija zemljišta, netransparentni ili štetni rudarski i infrastrukturni projekti, kao i slabo sprovođenje propisa sve više neposredno utiču na zdravlje ljudi, lokalni razvoj, bezbednost zajednica i poverenje građana u institucije. Sa druge strane, građani se sve više angažuju, organizuju, obrazuju i brane svoje pravo na zdravu životnu sredinu. Konflikti koji iz ovoga proizlaze intenziviraju se poslednjih godina i uključuju ceo spektar bezbednosnih izazova, uključujući u to i nasilje, pretnje po život i imovinu, pravne pritiske, medijske i druge napade. Ekološka bezbednost u ovim uslovima mora se posmatrati ne samo kao sposobnost društva i države da prepoznaju, spreče i ublaže rizike po životnu sredinu i zdravlje, već i kao pronalaženje modela kojima se osigurava da građani učestvuju u donošenju odluka koje utiču na životne uslove.

Iako slična dinamika ekoloških konflikata postoji i globalno, u Srbiji se ekološki problemi odvijaju u kontekstu posebno slabih institucionalnih kapaciteta i ograničene javne kontrole. U praksi se često beleže nedovoljno sprovođenje važećih propisa, nejasna podela odgovornosti između nadležnih institucija, izostanak multisektorske saradnje prilikom rešavanja ekološko-zdravstvenih problema, apsolutno neadekvatan monitoring, nedostatak pouzdanih podataka o stanju životne sredine i njenom uticaju na zdravlje, kao i odsustvo sistematskog praćenja zdravstvenog stanja stanovništva na kontaminiranim lokalitetima. Ekološka kriza nije samo posledica pojedinačnih incidenata, već i dugotrajnog institucionalnog nečinjenja i nedovoljno razvijenih mehanizama odgovornosti. Ovo predstavlja izuzetno pogodno tlo za korupciju i malverzacije, lokalnih, a poslednjih godina naročito, i globalnih aktera, posebno iz rudarske i energetske industrije, skoro ujednačeno onih iz istočne i onih iz zapadne geopolitičke sfere^{1,2,3}.

Takođe, u poslednjih nekoliko godina došlo je do primetne promene: ekološke teme su iz stručnih i lokalnih okvira prešle u javni diskurs i postale nacionalni interes. Tome su doprinele sve učestalije i povezanije borbe lokalnih aktivista, na primer, protiv malih hidroelektrana, protesti zbog zagađenja vazduha, kao i masovna mobilizacija protiv projekta „Jadar” kompanije Rio Tinto. Projekat „Jadar” postao je simbol šireg konflikta između modela razvoja zasnovanog na ekstraktivnim industrijama i privatizaciji, i zahteva građana da se zaštite vode, zemljišta, zdravlje i lokalne zajednice. Nakon privremenog zaustavljanja projekta 2022. godine, tema litijuma ponovo je otvorena 2024. godine, što je izazvalo novi talas protesta i vratilo pitanje rudarenja u središte političkog i društvenog sukoba. U izveštajima iz 2024. zabeležena su hapšenja aktivista tokom protesta protiv litijuma, uključujući u to i slučajeve u Loznici i Beogradu, kao i reakcije domaćih i međunarodnih organizacija zbog postupanja prema ekološkim braniteljima ljudskih prava.⁴ Od tada su zahtevi za dobijanje dozvole za rudarska istraživanja postali samo učestaliji, a postojeće eksploatacije proširuju kapacitete.

Istovremeno, položaj ekoloških aktivista postao je bezbednosno osetljiviji. Pritisci više nisu ograničeni na javne polemike ili lokalne sukobe. Oni uključuju i medijsko targetiranje, pravne pritiske, SLAPP tužbe, prekršajne i krivične postupke, fizičko zastrašivanje i nasilje, hapšenja, digitalne napade i nadzor.⁵ Posebno zabrinjavaju nalazi organizacije Amnesty internašnal (Amnesty International) iz decembra 2024. godine,⁶ prema kojima su policija i bezbednosne službe u Srbiji koristile napredne alate za digitalnu forenziku i špijunski softver za nezakonito targetiranje novinara, ekoloških aktivista i drugih aktera civilnog društva. Ova promena pokazuje da ekološka bezbednost više ne obuhvata samo zaštitu prirodnih resursa, već i zaštitu ljudi koji ukazuju na ekološke rizike.

Ovaj izveštaj polazi od pretpostavke da ekološki aktivisti u Srbiji imaju ključnu ulogu u odbrani javnog interesa. Oni često preuzimaju zadatke koji bi trebalo da budu deo redovnog institucionalnog rada: izveštavaju o stanju na terenu, prate javne uvide u projekte, analiziraju planska dokumenta, upozoravaju na rizike, organizuju zajednice, pokreću postupke i traže odgovornost. Zbog toga se njihova zaštita ne može posmatrati kao sporedno pitanje civilnog sektora, već kao jedan od uslova za očuvanje demokratskog prostora i prava građana na zdravu životnu sredinu. Svrha ovog teksta jeste da ekološku bezbednost postavi kao korisnu perspektivu bilo za delovanje samih aktivista, bilo za one koji žele da im pomognu smanjenjem ili sprečavanjem konflikata. Za to je potrebno predstaviti ko su ekološki aktivisti u Srbiji, na koje probleme ukazuju i kakvo je stanje životne sredine, u kakvom institucionalnom i bezbednosnom kontekstu deluju, sa kojim se rizicima suočavaju, kao i kakva im je podrška potrebna. Izveštaj se bavi akterima ekološkog pokreta, oblicima njihovog delovanja, pritiscima kojima su izloženi, uključujući u to i pravne, fizičke, digitalne i medijske pretnje, kao i potrebom za pravnom pomoći, bezbednosnim protokolima, stručnom podrškom, pristupom podacima, pouzdanim finansiranjem, komunikacionim veštinama i psihosocijalnom zaštitom. Posebna pažnja posvećena je i mogućim pravcima saradnje između civilnog društva, institucija i donatorske zajednice kako bi se razvili održivi i kontekstualno prilagođeni mehanizmi podrške.

Ekspanzija rudarskih i energetskih projekata intenzivirana je poslednjih par godina i širi se na sve više novih lokacija. Zajednice na tim područjima se mobilisu, posebno podstaknute novim direktno demokratskim modelom zborova, i povezuju se velikom brzinom, i međusobno i sa drugim društvenim akterima, te je opravdano očekivati da ovaj izveštaj zapravo obuhvata tek period kada su počeli veći konflikti i pritisci, kako na životnu sredinu, tako i na aktiviste.

KONTEKST U SRBIJI

Stanje životne sredine u Srbiji sve jasnije odražava širu krizu institucija, vladavine prava i načina na koji se donose i sprovode javne politike i tzv. razvojni projekti. Srbija nema važeći Plan razvoja, niti Prostorni plan Republike Srbije. Plan razvoja Srbije je, po Zakonu o planskom sistemu, hijerarhijski najviši dugoročni dokument razvojnog planiranja Srbije, koji usvaja Narodna skupština za period od najmanje 10 godina,⁷ dok se Prostorni plan oslanja na njega. Ovi dokumenti bi, suštinski, trebalo da predstavljaju razrađen i operativan okvir, koji definiše ključne investicione pravce, javne politike i teritorijalni razvoj za period od najmanje jedne decenije. Njihovo usvajanje, kao i svaka naknadna izmena, spadaju u nadležnost Narodne skupštine, čime bi trebalo da se obezbedi demokratska kontrola nad dugoročnim razvojnim odlukama.

Iako Srbija ne poseduje krovna dokumenta, redovno se događa da se sektorski zakoni i strategije koje imaju ogromne posledice po ekološku bezbednost usvajaju naprečac i bez adekvatnog javnog dijaloga. Na primer, u novembru 2024. godine na sednici Narodne skupštine, na čijem se dnevnom redu našlo više od 60 zakonskih predloga i izmena, pod dimom baklji opozicionih narodnih poslanika, usvojene su izmene Zakona o energetici, kojima je ukinuta zabrana izgradnje nuklearnih elektrana, koja je u Srbiji bila na snazi duže od 30 godina.⁸ Na istoj sednici, usvojene su i izmene Zakona o komunalnim delatnostima, kojim se otvaraju vrata za preuzimanje lokalnih komunalnih usluga i njihovu privatizaciju.⁹ Pod izgovorom usklađivanja sa Evropskom unijom, u aprilu 2026. usvojena je i Strategija upravljanja mineralnim i drugim geološkim resursima Republike Srbije, koja je široko kritikovana i zbog marginalizacije pitanja životne sredine i uloge lokalnih zajednica, jednako kao i zbog činjenice da su u njoj izradi učestvovali velike rudarske kompanije, kao što su NIS i ZiJin, ali ne i civilno društvo ili Srpska akademija nauka i umetnosti.¹⁰ Izbegavanje parlamentarne procedure za strateške procese, zajedno sa praksom da se sektorski prioriteti određuju proizvoljno, bez jasnih kriterijuma i uz česte promene, ukazuje na razlog zbog kog zakonska obaveza postojanja Plana razvoja godinama ostaje neispunjena. Na kraju, planira se od projekta do projekta, a stanovništvo o njima saznaje tek kada se pojave bageri. To je posebno vidljivo u oblasti zaštite životne sredine, gde su institucionalni kapaciteti na najnižem nivou.

Srbija nikada nije dovršila razvoj institucionalnih kapaciteta u oblasti zaštite životne sredine. Tokom 2004. godine usvojen je ključni set sistemskih zakona iz oblasti zaštite životne sredine, uglavnom tokom usklađivanja sa pravnim tekovinama Evropske unije i modernizacije domaćeg zakonodavstva. Tada su usvojeni Zakon o zaštiti životne sredine, Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu i Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, dok su 2007. i 2009. godine dodatno jačani institucionalni i upravljački kapaciteti u oblasti ekologije formiranjem posebnog ministarstva nadležnog za zaštitu životne sredine i usvajanjem niza sektorskih zakona (Zakon o upravljanju otpadom, Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu, Zakon o zaštiti prirode, Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini, Zakon o zaštiti vazduha, Zakon o hemikalijama i Zakon o biocidnim proizvodima). Ovaj period bio je prekratak da bi zaista doveo do uspostavljanja neophodnih kapaciteta. Promenom vlasti 2012. godine i dolaskom Srpske napredne stranke na vlast ovaj proces je zaustavljen. Ukinuto je samostalno Ministarstvo životne sredine, a njegova nadležnost više puta premeštana je u različite resore (energetike, poljoprivrede itd.), što je oslabilo političku težinu, koju je ekologija imala u državnoj upravi.

Istovremeno je ugašen i Fond za zaštitu životne sredine, a njegova sredstva praktično su preusmerena u opšti budžet države. U tom periodu ukinuta je i Agencija za hemikalije, koja je bila specijalizovana institucija za kontrolu hemikalija i sprovođenje evropskih standarda u toj oblasti, dok su njene nadležnosti prenete na ministarstvo bez odgovarajućih kapaciteta. Pored toga, usledile su česte izmene zakona, slabljenje inspeksijskih službi, centralizacija odlučivanja, otpuštanje savesnih službenika bez osnova,¹¹ dok su važni instituti nezakonito privatizovani.¹² Veliki broj ekoloških problema koje danas imamo posledica su ovog zaostatka.

Evropska komisija već nekoliko godina u svojim izveštajima o napretku ukazuje na velike probleme u oblasti kreiranja i sprovođenja politika zaštite životne sredine: slabe administrativne kapacitete, nedovoljnu međusektorsku koordinaciju i ograničeno učešće javnosti u donošenju odluka.¹³ Posebno se naglašava da pravni okvir formalno postoji, ali da je njegova primena neujednačena, što otvara prostor za selektivno sprovođenje zakona. U izveštaju EK ukazuje se i na kontinuirane izazove u oblasti pravosuđa, kao što su sporost postupaka i nedovoljna zaštita od političkog uticaja. Ovakvi uslovi negativno utiču na mogućnost građana i organizacija da zaštite svoja ekološka prava u pravnim sporovima,¹⁴ što otvara pitanje gde i na koji način građani uopšte mogu da štite svoja prava.

Trend slabljenja vladavine prava u Srbiji¹⁵ omogućava realizaciju investicija koje doprinose produblivanju već zarobljene države (eng. state capture), na šta ukazuju i međunarodni istraživački centri, poput nemačkog Instituta za međunarodne i bezbednosne poslove (SWP),¹⁶ dok novije analize međunarodne nevladine organizacije Karnedži Jurop (Carnegie Europe) pokazuju da se u Srbiji i regionu veliki projekti često zasnivaju na pravnim izuzecima i političkim dogovorima, a ne na stabilnim i predvidivim normama.¹⁷ Koncept „koroziivnog kapitala”, kako ga definiše ova organizacija, posebno je vidljiv u sektoru životne sredine, gde su investicije u sprezi sa slabljenjem regulatornih i institucionalnih mehanizama. U praksi se to ogleda u nekoliko ponavljajućih obrazaca.

Prvo, projekti u rudarstvu, energetici i infrastrukturi često imaju ubrzane ili pojednostavljene procedure, pri čemu se procene uticaja na životnu sredinu svode na formalnost ili se sprovede bez adekvatne javne rasprave. Drugo, prisutan je obrazac normativnog snižavanja standarda, gde se domaći propisi prilagođavaju investitorima, umesto da budu usklađeni sa postojećim ekološkim pravilima, što uključuje fleksibilnija ograničenja zagađenja, izmene planskih dokumenata ili redefinisane statusa zaštićenih područja. Na kraju, „koroziivni kapital” često ide ruku pod ruku sa zatvorenim pregovorima i međudržavnim sporazumima, koji zaobilaze standardne procedure transparentnosti i javnog uvida, čime se dodatno smanjuje mogućnost kontrole. Ovakve projekte često prate pritisci na lokalne zajednice i aktiviste, počev od targetiranja u javnom prostoru, pa sve do različitih pravnih i administrativnih prepreka, što srednjoročno i dugoročno slabi društvenu otpornost na ekološki štetne projekte. Ovi obrasci pokazuju da problem nije ograničen na pojedinačne investicije, već da postoji sistemski uticaj, koji menja pravni sistem i pravila igre u korist kratkoročnih ekonomskih interesa favorizovanih pojedinaca, grupa ili kompanija, a na štetu životne sredine i javnog interesa.

Formalno, Srbija je potpisnica Arhuske konvencije,¹⁸ ali problemi u vezi sa institucionalnim kapacitetima, posebno sa funkcionisanjem pravosuđa i pristupom pravdi, i dalje ozbiljno ograničavaju mogućnost građana i organizacija da ospore odluke vlasti. U praksi to znači da lokalne zajednice često kasno dolaze do informacija, da su konsultacije formalne, umesto suštinske, a da pravna zaštita traje dugo ili je neizvesna i teško priuštiva. Kada se tome doda pritisak na aktere koji štite javni interes, situacija postaje još ozbiljnija. Evropska komisija

u Izveštaju iz 2025. izričito navodi da organizacije civilnog društva deluju u otežanom okruženju i suočavaju se sa sve većim pritiscima i napadima. Posebno ih brinu upotreba špijunskog softvera usmerenog na branitelje ljudskih prava i novinare, kao i slučajevi strateških tužbi protiv učestvovanja javnosti (SLAPP).

Umesto kao segment stanja životne sredine, položaj ekoloških aktivista treba posmatrati kao indikator stanja demokratije. Prema izveštajima organizacije Front Lajn Difenders (Front Line Defenders), branitelji životne sredine širom sveta, uključujući u to i Evropu, suočavaju se sa rastućim pritiscima, počev od SLAPP tužbi, preko kampanja diskreditacije, pretnji, pa sve do fizičkih napada.¹⁹ Iako Srbija ne spada među zemlje u kojima su prisutni najekstremniji primeri nasilja, poput ubistava ekoloških aktivista, obrasci zastrašivanja, hapšenja i policijske torture, kao i institucionalnog ignorisanja i pravne nesigurnosti sve su prisutniji, što dovodi do smanjenja poverenja u mogućnost institucionalne zaštite i može voditi ka radikalizaciji aktivističkog delovanja. Tokom leta 2024. godine, a posebno od početka studentsko-građanskih protesta, pritisak države na aktiviste koji se protive planovima u vezi sa rudarenjem litijuma eskalirao je i pokazao koliko brzo ekološki problemi uvezani sa borbom protiv korupcije mogu postati pitanje lične fizičke bezbednosti i političke polarizacije.

Međunarodni okvir

Lokalni kontekst se dodatno zaoštrava pod uticajem međunarodnih trendova, koji danas oblikuju globalnu ekološku i klimatsku agendu. Posle energetske krize, pandemije, agresije na Ukrajinu i zaoštavanja odnosa Zapada i Kine, klimatska i ekološka politika su sve manje pitanja dekarbonizacije, a sve više pitanja bezbednosti, geopolitičkog svrstavanja i osiguranja lanaca snabdevanja.²⁰ Američko-izraelska agresija na Iran i genocid u Gazi predstavljaju nastavak globalnih nestabilnosti kroz neizvesnost trgovinskih ruta i snabdevanja kritičnim resursima, poput nafte, ali i mnogo perfidnije, kroz uspostavljanje presedana u masovnom kršenju ljudskih prava i međunarodnog prava. Normalizacijom takvih praksi potvrđuje se nova vizija sveta, u kojoj prinuda i nasilje, uz totalitarni digitalni nadzor i kontrolu, postaju legitimni instrumenti za ostvarivanje političkih i strateških ciljeva. Pored uskraćivanja pristupa pijaćoj vodi, na Bliskom istoku se sve češće govori i o ekocidu kao modelu ratovanja²¹ – sistemskom i trajnom uništavanju osnovnih uslova za život i eliminisanju mogućnosti za povratak stanovništva.²² Dok je deo javnosti užasnut ovakvim metodama, represivni aparati širom sveta, a najpre na našem kontinentu, promptno prate i usvajaju lekcije.

Evropska unija je Zakonom o kritičnim sirovinama (Critical Raw Materials Act – CRMA) postavila cilj da do 2030. najmanje 10% svojih potreba za strateškim sirovinama obezbeđuje iz domaće eksploatacije, 40% iz domaće prerade, 25% iz reciklaže, uz ograničenje po kome najviše 65% ne sme dolaziti iz jedne treće zemlje.²³ U aprilu 2026. EU je pokrenula i novu platformu za zajedničku nabavku kritičnih sirovina, pri čemu je naglašeno da se ona odnosi i na sirovine za baterije, energiju i odbranu.²⁴ Drugim rečima, vizija zelene tranzicije se sve više prepliće i gubi u industrijskoj politici i bezbednosnim prioritetima. Za Srbiju, kao zemlju na granici EU, to znači da raste spoljašnji pritisak na nju da se pozicionira kao dobavljač i proizvođač sirovina i lokacija za tzv. „strateške projekte”,²⁵ dok domaće institucije još nemaju dovoljno demokratskih kapaciteta da garantuju da će takvi projekti zaista biti sprovedeni uz najviše standarde zaštite životne sredine i ljudskih prava.

U okviru same Evropske unije odvija se proces deregulacije i smanjenja standarda zaštite životne sredine, kome se ne vidi kraj. Iako su politike, poput Evropskog zelenog dogovora, postavile ambiciozne ciljeve, u praksi dolazi do prilagođavanja regulatornog okvira omogućavanjem fleksibilnijih standarda, izuzetaka i pomeranja rokova, posebno u sektorima poljoprivrede, industrije i energetike. Paralelno sa tim, organizacije civilnog društva i ekološki aktivisti u Evropskoj uniji suočavaju se sa sve većim pritiscima, počevši od ograničavanja pristupa finansiranju i javnim procesima, pa sve do pravnih i političkih pritisaka. Organizacije KlajentErt (ClientEarth) i Evropski biro za životnu sredinu (European Environmental Bureau – EEB) ukazuju da se prostor za delovanje civilnog društva sužava i unutar EU,²⁶ dok istovremeno raste uticaj industrijskih aktera na oblikovanje politika.²⁷ To je posebno opasno za zemlje poput Srbije: spolja se pojačavaju zahtevi za sirovinama i energetskom bezbednošću, a istovremeno slabi globalni okvir, u kojem bi standardi zaštite prirode, klime i ljudskih prava trebalo da predstavljaju čvrstu granicu, a ne predmet političke trgovine.²⁸

Sama zelena agenda i decenije napora da se uspostavi okvir globalne saradnje u borbi protiv klimatskih promena urušavaju se zbog pritisaka velikih sila i političkih zaokreta. Dodatnu političku nestabilnost u ovoj oblasti stvorilo je novo povlačenje SAD iz Pariskog sporazuma, koje je formalno stupilo na snagu 27. januara 2026. Kao jedan od najvećih emitera, njihovo istupanje značajno slabi globalnu saradnju i može podstaći druge države da ublaže svoje obaveze, čime se podriva ceo sistem međunarodnog klimatskog upravljanja. Kvantitativne analize pokazuju da bi neučestvovanje SAD moglo da poništi više od jedne trećine planiranih globalnih smanjenja emisija (oko 38% ukupnog efekta). Istovremeno, ovakav razvoj događaja smanjuje finansijsku i političku podršku klimatskim politikama, usporava energetsku tranziciju i povećava rizik od većih emisija i zdravstvenih posledica, dok na međunarodnom planu narušava poverenje i stabilnost klimatske diplomatije.²⁹ Važno je istaći da mir predstavlja osnovni uslov za bilo kakvu globalnu borbu za klimu, prirodu, biodiverzitet ili čistu vodu, a trenutno u svetu ima oko 60 aktivnih konflikata,³⁰ koji su direktno žarišta zagađenja. Pored toga, ogroman deo industrije orijentisan je na militarizaciju koja dodatno onemogućava razvoj održive ekonomije i stvara pritisak da se vrši eksploatacija sirovina. Ovaj trend nije zaobišao ni našu zemlju.

Narativi o ekološkim aktivistima kao teroristima već su postali standard u zemljama poput Ujedinjenog Kraljevstva i Nemačke,³¹ a lekcije o prismotri i postupanju sa „neposlušnima” pronašle su prečicu i do Srbije. Naime, dok naša namenska industrija proizvodi i izvozi naoružanje Izraelu, tehnologija špijunskih softvera i nadzora, uvezena iz iste države, primenjena je na aktivistima i novinarima u Srbiji.³² Ova dvojaka saradnja nastaviće se najavljenom izgradnjom fabrike dronova u Šimanovcima u zajedničkom vlasništvu.³³ Kritika eksploatacije ljudi i prirode u okviru dominantnog ekonomskog i političkog sistema, te globalni antikolonijalni otpor danas su sastavni deo borbe za zaštitu životne sredine. Ekološki aktivisti su danas deo globalnog antiratnog aktivizma, zato što više nego ikada uviđaju da je borba protiv rata i militarizacije neodvojiva od borbe za zaštitu životne sredine.

Ukoliko se u Srbiji klimatska i ekološka agenda svedu na „isporuku resursa” moćnijim akterima, a institucije ostanu slabe i podložne političkim uticajima (zarobljene), međunarodni trendovi – kao što su militarizacija, podizanje bezbednosti granica i infrastrukture, osiguravanje strateških lanaca snabdevanja, smanjenje zavisnosti od Kine – neće se manifestovati u Srbiji kao razvojna prilika, već kao dodatni pritisak na prirodna dobra, lokalne zajednice koje od njih zavise i na one koji ih brane. U takvom okviru borba za vazduh, vodu, zemljište i biodiverzitet istovremeno postaje i borba za vladavinu prava, pravo na učestvovanje u odlučivanju, pravo na pristup pravdi i osnovnu bezbednost građana i aktivista.

Posledice ovakvog spoja lokalnih slabosti i globalnih pritisaka vidljive su na više nivoa. Na lokalnom planu, zajednice se suočavaju sa gubitkom pristupa prirodnim resursima, padom kvaliteta života i rastom zdravstvenih rizika. Na nacionalnom nivou, raste zavisnost od eksternih aktera, dok se istovremeno sužava prostor za autonomno donošenje razvojnih odluka. Na individualnom nivou, aktivisti i građani koji pokušavaju da zaštite javni interes postaju meta različitih napada i često ostaju bez adekvatne institucionalne zaštite.

U narednom periodu ovi trendovi biće verovatno dodatno intenzivirani. Pritisak da se vrši eksploatacija resursa će rasti, klimatski rizici će postajati izraženiji, a geopolitičke tenzije će nastaviti da oblikuju energetske i industrijske politike.

Stanje u životnoj sredini

Zaštita životne sredine jedna je od tema koja je u poslednjoj deceniji mobilisala ogroman broj građana Srbije. Građanski protesti protiv izgradnje mini hidroelektrana (MHE) i rudarenja litijuma i drugih kritičnih minerala, doprineli su porastu svesti građana o ugroženosti životne sredine i javnog zdravlja usled direktnog zagađenja vazduha, tla i vode, ali i usled korupcije i nedostatka institucionalnih kapaciteta za odgovor na ekološke rizike. Kratak pregled najvažnijih problema potvrđuje potrebu za još većim angažmanom i pokazuje u kojim se sektorima sve mogu pojaviti uzbunjivači kojima bi bila potrebna podrška.

Stanje u oblasti voda je alarmantno, a uzroci su mnogobrojni. Vode su ugrožene zagađenjem, nekontrolisanom eksploatacijom i galopirajućim klimatskim promenama. Prema podacima UN, u Srbiji 25% stanovništva povremeno ili stalno nema pristup čistoj pijaćoj vodi, dok je sanitarnim uslugama obuhvaćeno svega 24%.³⁴ Republički zavod za statistiku zabeležio je da se u Srbiji prečišćava tek oko 15% urbanih otpadnih voda,³⁵ dok se u Beogradu gotovo sve otpadne vode direktno ispuštaju u Savu i Dunav. Istovremeno, u Srbiji su i dalje dozvoljeni i subvencionisani novi projekti MHE. Uprkos snažnoj mobilizaciji stručne zajednice i građana, kao i projektu koji je finansirala EU radi izrade novog katastra, na snazi je i dalje katastar potencijalnih lokacija za MHE iz 1987. godine.

Zbog dotrajalih cevi, curenja i neefikasnog upravljanja sistemima, značajan deo proizvedene pijaće vode nikada ne stigne do korisnika. Procene pokazuju da se u Srbiji u distributivnom sistemu izgubi između jedne trećine i skoro polovine vode. Tokom 2023. godine izgubljeno je oko 43% proizvedene vode, što znači da se od svakih deset litara čak četiri litre izgube pre nego što stignu do građana.³⁶ Problem upravljanja vodama nije samo ekološki već i javnozdravstveni. Zagađene vode ili degradirani rečni ekosistemi smanjuju kvalitet života, povećavaju rizike po zdravlje, narušavaju biodiverzitet, ugrožavaju turističke i druge potencijale i dodatno poskupljuju buduće investicije u infrastrukturu. Ovaj trend posebno zabrinjava, jer klimatske promene dodatno pogoršavaju i kvalitet i raspoloživost vodnih resursa.³⁷

Zagađenje vazduha predstavlja jedan od najvećih ekoloških i javnozdravstvenih rizika u Srbiji. Evropska agencija za životnu sredinu navodi da je zabeležen postepeni pad koncentracije PM2.5 čestica u Srbiji u periodu 2015–2023, ali da zagađenje, uz nedovoljnu lokalnu primenu planova za unapređenje kvaliteta vazduha, i dalje ostaje ozbiljan zdravstveni problem.³⁸ Svetska zdravstvena organizacija procenjuje da je izloženost PM2.5 česticama u Srbiji povezana sa oko 3585 prevremenih smrti godišnje, dok novije analize pokazuju da

zemlja i dalje beleži jednu od najviših stopa smrtnosti u Evropi usled zagađenja vazduha.³⁹ Neprijatni zimski smog je direktan faktor rizika za razvoj kardiovaskularnih bolesti, moždanog udara, za pogoršanje alergija i hroničnih respiratornih bolesti, kao i za nastanak brojnih malignih oboljenja.

Najveći strukturni izvor emisija predstavlja energetska sektor. U zvaničnim klimatskim dokumentima Srbije navodi se da sektor energetike generiše oko 80% ukupnih emisija gasova sa efektom staklene bašte.⁴⁰ To znači da bez ozbiljnog smanjenja zavisnosti od fosilnih goriva, pre svega uglja, nije moguće ostvariti značajnije poboljšanje kvaliteta vazduha, unaprediti klimatsku bezbednost niti smanjiti zdravstvene troškove. Energetska tranzicija u Srbiji do sada je često vođena pogrešnim pristupom, jer je predstavljena prvenstveno kao tehničko pitanje tehnoloških inovacija, dok su aspekti javnog zdravlja, investicione i razvojne politike, kao i aspekti socijalne pravde, izostali.

Degradacija zemljišta, loše upravljanje otpadom i pritisak ekstraktivnih industrija čine još jedan sloj problema. Evropska agencija za životnu sredinu navodi da je u Srbiji 2023. stopa reciklaže komunalnog otpada iznosila svega 15,5%, dok je čak 79,4% otpada završavalo na deponijama, pri čemu je samo deo odlagan na sanitarnim deponijama.⁴¹ Takav model upravljanja otpadom je skup, neefikasan i dugoročno neodrživ: dovodi do curenja zagađujućih materija u zemljište i vode, povećava rizik od požara na deponijama i prenosi troškove na lokalne samouprave i građane. Kada se tome doda širenje rudarskih i drugih ekstraktivnih projekata, posledice postaju još ozbiljnije – dolazi do fragmentacije staništa, gubitka poljoprivrednog zemljišta, pritiska na izvorišta vode, kao i do porasta tenzija i sukoba između lokalnog stanovništva i investitora u lokalnim zajednicama. Evropska komisija je u Izveštaju za Srbiju iz 2025. posebno ukazala na potrebu boljeg usklađivanja u oblasti procene uticaja na životnu sredinu i klimatske politike, upravo u trenutku kada Srbija ulazi u nove aranžmane povezane sa sirovinama i industrijskim lancima vrednosti.⁴²

Gubitak biodiverziteta i pritisak na šumske ekosisteme takođe ukazuju na sistemsku slabost u upravljanju prirodnim resursima. Agencija za zaštitu životne sredine (SEPA) u svom Izveštaju o stanju životne sredine iz 2024. godine navodi da su zaštićena područja obuhvatala 6,6% teritorije Srbije,⁴³ dok Evropska agencija za životnu sredinu (EEA) istovremeno ističe da Srbija i dalje značajno zaostaje za evropskim ciljem, koji do 2030. predviđa postojanje najmanje 30% zaštićene teritorije. Šume pokrivaju oko trećinu teritorije Srbije, ali platforma Global forest voč (Global Forest Watch) na osnovu satelitskih snimaka navodi da je od 2000. do 2025. Srbija izgubila 84.200 hektara šume, što predstavlja smanjenje od tri odsto tokom dve i po decenije.⁴⁴ Izveštaj Globalnog indeksa organizovanog kriminala (Global Organized Crime Index) govori da Srbija ima aktivno tržište ilegalne seče šuma, koje je poslednjih godina u porastu. Ova krivična dela dešavaju se u privatnim šumama, gde je zaštita nedovoljna, ali i u državnim šumama, gde krađu često omogućavaju korumpirani šumari. Kontrola ilegalne seče i krađe drveta je slaba, jer su institucije nadležne za borbu protiv ovih krivičnih dela često podložne podmićivanju, a poznato je i da su sami šumari umešani u ove aktivnosti.⁴⁵ Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da je samo tokom 2024. u državnim šumama zabeleženo 98 požara, sa 3573 hektara opožarene površine.⁴⁶ Ovo pokazuje da šumski ekosistemi više nisu samo pitanje zaštite prirode, već i ključni faktor zaštite zemljišta od erozije, očuvanja vodnih resursa, ublažavanja ekstremnih temperatura i jačanja klimatske otpornosti čitavih regiona.

Klimatski rizici već danas pokazuju kako bi mogla izgledati budućnost ako isti razvojni model bude nastavljen. Svetska banka u Izveštaju o klimi i razvoju za Srbiju upozorava da je

zemlja izložena poplavama, klizištima, sušama, toplotnim talasima i požarima, kao i da će za prilagođavanje u narednoj deceniji biti potrebno oko 9,5 milijardi dolara ulaganja. U julu 2024. region je pogodio ekstremni toplotni talas. Prema izveštavanju američke novinske agencije Rojters, temperatura u Beogradu 16. jula dostigla je rekordnih 38,4°C, dok je slano jezero Rusanda presušilo. Već tokom naredne 2025. godine suša je u jugoistočnoj Srbiji ostavila sela i stoku bez vode, uz ozbiljne poljoprivredne gubitke. Ovi događaji pokazuju da rizici od nestašice pijaće vode, pada prinosa, rasta cena hrane i novih zdravstvenih udara više nisu futuristički scenario, nego proces koji je već u toku. Problem, međutim, ne predstavlja samo nedostatak adekvatnih korektivnih ekoloških mera, već i razvojni model, u kom se troškovi zagađenja, bolesti, klimatskih šteta i gubitka prirode sistematski prebacuju na društvo i građane, dok se dobit koncentriše u uskom krugu privatnih i povezanih interesa.

Ekološki aktivisti

Ekološki aktivisti u Srbiji čine heterogen skup aktera koji deluju u uniji zaštite životne sredine, lokalne demokratije, ljudskih prava, javnog zdravlja i borbe za institucionalnu odgovornost. Umesto da se posmatraju kao jedinstven društveni pokret, kampanja ili formalne organizacije civilnog društva, oni se pre mogu opisati kao mreža lokalnih zajednica, neformalnih inicijativa, stručnjaka, naučnika, poljoprivrednika, stanovnika ruralnih područja, urbanih pokreta, studenata, javnih ličnosti i pojedinaca, koji se mobilisu i angažuju u situacijama kada su ugroženi životna sredina, zdravlje, imovina ili lokalni način života. U tom smislu, ekološki aktivizam u Srbiji ima izrazito teritorijalnu i egzistencijalnu dimenziju: često nastaje upravo tamo gde građani smatraju da su direktno pogođeni infrastrukturnim, energetskim, rudarskim, industrijskim ili urbanističkim projektima, a da o njima nisu pravovremeno informisani niti smisljeno uključeni u procese odlučivanja.

Iako istraživanje Centra za istraživanje, transparentnost i odgovornost (CRTA) govori da u ekološkim i urbanističkim inicijativama ukupno najveći udeo čine građani srednje generacije između 30 i 55 godina, možemo pretpostaviti da, kada od toga izuzmemo mlađu populaciju u gradovima koja se bavi najviše urbanističkim projektima, oni koji čine ekološki pokret u Srbiji i koji su njegov najistaknutiji deo pripadaju starijoj kategoriji populacije. Sa uključivanjem nekolicine studenata u pojedine ekološke inicijative ovaj prosek se verovatno blago spušta, ali taj mlađi odeljak je trenutno i dalje izdvojen i primarno orijentisan na studentsko organizovanje, što će se izvesno promeniti u budućnosti. Rodna zastupljenost nije dovoljno istražena, ali su žene jasno prisutne barem u jednakom obimu kao i muškarci među ruralnim aktivistima, dok su u urbanim sredinama žene primetno aktivnije.⁴⁷ Ovo ne odstupa od proseka ekoloških pokreta u svetu, jer su se žene, uključujući u to i one koje se ne smatraju ekofeministkinjama, svuda pokazale i kao ugroženije zbog ekoloških kriza, a i kao aktivnije u odbrani ekoloških prava zajednica. Ekološki pokret u Srbiji, inače, nema svoje krovne strukture, ali od 2020. ima Mrežu žena za zaštitu prirode i životne sredine, u okviru koje aktivistkinje iz svih krajeva, različitog starosnog, obrazovnog, radnog i drugog statusa, direktno razmenjuju iskustva i komuniciraju.

Ekološki akteri su heterogeni i političko-ideološkom pogledu. Oni u Srbiji nisu jedinstvene političke orijentacije. Grubo se ta orijentacija trenutno može opisati kao „opoziciona“, što je pre svega uzrokovano spolja, ekološki rizičnim i štetnim projektima, koje sprovodi država.

Ekološki problemi ujedinjuju ljude koji se inače nalaze na različitim, pa i suprotstavljenim, ideološkim pozicijama. U lokalnim borbama za vodu, vazduh, zemljište, šume ili javno zdravlje mogu se naći i progresivne i konzervativne kulturne matrice, dok ekonomsku politiku karakterišu antikolonijalni i suverenistički stavovi, kao i protivljenje privatizaciji javnih dobara i prirodnih resursa. Autoritarnost je prisutna u ovoj meri u kojoj postoji i inače u društvu, ali je zbog prirode organizovanja pokreta u praksi nemoguće sprovesti, pa na koncu ekološki aktivizam u proseku poseduje veći stepen unutrašnje demokratije. Tu su na okupu proevropski orijentisani građani, evroskeptici, tradicionalisti, feministi, nacionalisti, monarhisti, socijalisti i anarhisti, kao i ljudi koji sebe uopšte ne vide kao politički angažovane. U kontekstu postkonfliktnog regiona, ekološke inicijative saraduju, razmenjuju znanja i informacije, solidarišu se i posećuju u svim republikama bivše Jugoslavije, ali isključivo u vezi sa temom lokalnih ekoloških borbi. Upravo ta širina pokazuje da zaštita životne sredine često prevazilazi postojeće političke i ideološke rascepe u društvu i projektuje dihotomiju sa kojom je lakše identifikovati se i povezati: različiti i ugroženi ljudi protiv moćnih i beskrupuloznih kompanija/vlasti.

Važno je istaći da je izuzetnost ovog pokreta, kada se uporedi sa drugim delovima civilnog sektora, u tome što je, uprkos negativnim narativima koji prate sve vrste aktivizma, pa i ovaj, uspeo da zadobije veliko poverenje najšire javnosti i da dopre do građana koji inače nisu aktivni ili opredeljeni.⁴⁸ Njegova snaga, ali i složenost, upravo je u tome što okuplja aktere različitih iskustava, identiteta, vrednosti i političkih uverenja. Ono što ih povezuje nije zajednička ideološka platforma, koja bi neke isključila, već zahtev da se odluke koje utiču na životnu sredinu, zdravlje i lokalne zajednice donose zakonito, transparentno, stručno, odgovorno i uz stvarno učestvovanje građana. Sa ovakvim zahtevom (i sa očiglednim „protivnikom“ koji povremeno dodaje materijal za borbu) nije teško zadržati podršku mejnstrima dovoljno dugo.

Akteri u širem ekološkom pokretu Srbije trenutno se grubo mogu svrstati u jedanaest kategorija:

- 1) **Lokalno stanovništvo**, koje je manje ili više direktno pogođeno štetnim projektima, uglavnom u ruralnim ili suburbanim područjima. Prosečno je to starije stanovništvo, koje aktivno učestvuje u direktnim akcijama, a određeni stepen nezavisnosti od uobičajenih poluga pritiska obezbeđuje mu to što su mnogi u penziji ili se samostalno bave poljoprivredom. Upravo zbog toga ne zavise uvek direktno od lokalnih poslodavaca, institucija ili partijskih struktura, iako su u malim sredinama i dalje izloženi snažnim društvenim (posebno žene!), političkim i ekonomskim pritiscima.
- 2) **Manja ili lokalna formalna i neformalna udruženja građana**, koja nisu nužno isključivo ekološka, već mogu delovati u različitim oblastima, ali koja daju podršku lokalnim borbama i uključuju se u njih kroz organizaciju, mobilizaciju, komunikaciju, logistiku ili javno zagovaranje.
- 3) **Veće i starije organizacije civilnog sektora**, koje imaju iskustvo u različitim društvenim pokretima, radu sa lokalnim zajednicama, javnom zagovaranju i međunarodnoj komunikaciji. One često imaju razvijenije organizacione, pravne, komunikacione i finansijske kapacitete, kao i iskustvo u povezivanju lokalnih borbi sa širim političkim i međunarodnim okvirima.
- 4) **Usko tematski orijentisane organizacije i pojedinci**, koji, na primer, pružaju pravnu pomoć, podršku u oblasti digitalne bezbednosti, logističku podršku, ekološku ekspertizu, istraživačku analizu ili komunikacionu pomoć.

- 5) **Lokalni zborovi**, koji su nastali i ojačali na poziv studentskog pokreta da se građani lokalno organizuju, po modelu koji je blizak plenumskom i direktno-demokratskom odlučivanju, a čiji je veliki deo aktivnosti usmeren na prostorne, ekološke i komunalne probleme.
- 6) **Javno istaknuti pojedinci** iz sveta umetnosti, medija, kulture, nauke i politike, koji svojim javnim autoritetom i vidljivošću doprinose širenju poruka pokreta i legitimizaciji lokalnih borbi.
- 7) **Članovi akademske zajednice**, koji češće istupaju kao pojedinci, a ređe kao pripadnici formalnih udruženje i institucija, na primer, kao pripadnici Odbora Srpske akademije nauka i umetnosti za životnu sredinu, Društva arhitekata Beograda i sličnih stručnih platformi. Njihova uloga je posebno važna prilikom tumačenja studija, osporavanja netačnih tvrdnji investitora ili institucija i obezbeđivanja stručne podrške lokalnim zajednicama.
- 8) **Studentski pokret**, odnosno njegovi delovi koji u svoje aktivnosti integrišu pojedine konkretne ekološke slučajeve. Oni ujedno predstavljaju demografski najmlađeg aktera, ali često sa najsavremenijim obrazovanjem, razvijenim digitalnim veštinama i iskustvom u novim oblicima horizontalnog organizovanja.
- 9) **Pojedinci, odnosno brojni građani**, koji se uključuju, pre svega, po pozivu drugih pomenutih aktera, u direktnu akciju, protest, peticiju, blokadu, javni događaj ili kampanju solidarnosti. Iako ne moraju biti trajno organizovani, njihovo prisustvo je ključno za masovnost, vidljivost i društveni legitimitet pokreta.
- 10) **Političke organizacije**, koje su nastale iz ekološkog aktivizma. Iako (više) nisu deo ekološkog pokreta, imaju ulogu da predlažu i artikulišu teme i postavljaju pitanja u Narodnoj skupštini ili češće u skupštinama lokalnih samouprava, gde se direktnije može uticati na mnoge ekološke probleme lokalnog karaktera. Nekada jedini mogu pravovremeno informisati ostale aktere o donošenju potencijalno problematičnih zakona.
- 11) **Čvorišta**, odnosno regionalne ili nacionalne organizacije i pojedinci, koji povezuju različite aktere, olakšavaju razmenu informacija, prenose iskustva iz jedne lokalne borbe u drugu i omogućavaju saradnju između lokalnih inicijativa, stručnjaka, advokata, medija, organizacija civilnog društva i međunarodnih partnera.

Jedan isti akter može preuzeti više uloga, a navedene kategorije se često preklapaju, posebno zbog manjka kapaciteta svih aktera u odnosu na „drugu stranu”, odnosno na investitore, institucije, političke strukture i povezane ekonomske interese. Iako svaki od ovih aktera ima važnu ulogu i doprinosi pokretu, oni se međusobno razlikuju prema ciljevima, resursima, iskustvu, stepenu izloženosti pritiscima i odnosu prema institucijama. Te razlike neke aktere usmeravaju ka većem stepenu saradnje sa postojećim lokalnim i nacionalnim institucijama, dok druge usmeravaju ka protestu, blokadama i drugim oblicima vaninstitucionalnog delovanja. Pritisci postoje na sve, ali nisu istog karaktera – dok su jedni izloženi medijskom linču, drugima se ukidaju sredstva, trećima se pretilo ugrožavanjem fizičke bezbednosti itd.

Razvoj savremenog ekološkog pokreta u Srbiji može se pratiti kroz nekoliko međusobno povezanih talasa mobilizacije. Prvi važan talas bio je vezan za borbu protiv izgradnje malih hidroelektrana u ruralnim i planinskim područjima.⁴⁹ U tim slučajevima lokalne zajednice u jugoistočnoj i delom u zapadnoj Srbiji organizovale su se u periodu 2017–2020. oko zaštitereka kao osnovnog prirodnog, ekonomskog, kulturnog i simboličkog resursa.

Drugi talas razvijao se u urbanim sredinama, pre svega, kroz inicijative protiv zagađenja vazduha i nešto manje oko odbrane zelenih površina, u kojima su građani, stručnjaci i organizacije civilnog društva koristili prostorne planove ili podatke o kvalitetu vazduha kako bi osporili institucionalnu pasivnost i ukazali na zdravstvene rizike.⁵⁰ Treći, politički najvidljiviji talas, formirao se oko protivljenja rudarenju litijuma i bora, naročito u vezi sa projektom „Jadar” kompanije Rio Tinto, ali i sa drugim rudarskim projektima širom zemlje.⁵¹ U tom procesu lokalni otpor iz doline Jadra u zapadnoj Srbiji prerastao je u nacionalnu mobilizaciju, u koju su se uključile ekološke organizacije, naučnici, građanske inicijative, studenti i šira javnost.⁵²

Ekološki aktivisti deluju kombinujući institucionalne i vaninstitucionalne strategije. Institucionalno delovanje obuhvata podnošenje zahteva za pristup informacijama od javnog značaja, učešće u javnim raspravama, podnošenje primedbi na prostorne i urbanističke planove, pokretanje upravnih i sudskih postupaka, peticija, zakonodavnih inicijativa, obraćanje nezavisnim institucijama, delovanje političkih organizacija u Narodnoj skupštini i lokalnim samoupravama. Drastičan primer izigravanja institucija demokratije predstavlja i čuveni „nestanak” Narodne inicijative o zabrani iskopavanja litijuma i bora na teritoriji Srbije, koju je i u rigorozno formalnoj i kratkoj proceduri potpisalo više od 38.000 građana, a koja je navodno izglubljena u Narodnoj skupštini i do danas nije pronađena.⁵³

Vaninstitucionalno delovanje uključuje proteste, blokade puteva, javne kampanje, lokalne zborove, medijske nastupe, građansku neposlušnost i digitalnu mobilizaciju. Važno je istaći da je praksa ekoloških inicijativa u Srbiji i dalje da svakoj vaninstitucionalnoj akciji, iako je to spolja manje vidljivo, uvek prethodi više pokušaja rešavanja problema kroz institucije. Tokom protesta 2021. i 2022. godine blokade (auto-)puteva i masovna okupljanja, kao i peticije i narodne inicijative, postali su prepoznatljiv oblik pritiska. Povlačenje izmena Zakona o eksproprijaciji i izmena Zakona o referendumu pokazali su da ekološki pokret može proizvesti najveći politički efekat upravo kada kombinuje institucionalne i vaninstitucionalne metode borbe, uz veliku vidljivost u široj javnosti.⁵⁴

Pritisci i izazovi

Velika vidljivost pokreta ne znači i njegovu institucionalnu zaštićenost. Naprotiv, ekološki aktivisti u Srbiji deluju u okruženju koje karakterišu različiti oblici pritisaka, naročito na lokalne aktere. Posebno ranjivu grupu čine aktivisti iz ruralnih sredina, kojima često nisu dostupni pravna, medijska i organizaciona podrška i koji su digitalno manje zaštićeni i pismeni, a neposredno izloženi pritiscima lokalnih moćnika, investitora ili politički povezanih aktera. U malim zajednicama aktivizam često nosi i visoku društvenu cenu, jer se protivnici infrastrukturnih projekata neretko predstavljaju kao prepreka razvoju, investicijama i zapošljavanju u sopstvenoj sredini (komšija i sugrađana!). Medijsko targetiranje dodatno pojačava ovu ranjivost, naročito kada se aktivisti označavaju kao „strani plaćenici” Istoka ili Zapada, odnosno kao politički instrumentalizovani akteri, neobrazovani ili konzervativni protivnici ekonomskog napretka, pa čak i kao pretnja nacionalnim interesima.

Izazovi sa kojima se aktivisti suočavaju mogu se okarakterisati kao fizički, pravni, digitalni, administrativni, medijski i psihosocijalni. Fizički rizici uključuju zastrašivanje, pretnje, prisustvo neformalnih provokatorskih grupa tokom protesta, zatim incidente tokom blokada saobraćajnica, a u pojedinim slučajevima, i nasilno postupanje policije, odvođenje i zadržavanje u nepoznatim objektima pripadnika službe bezbednosti ili neidentifikovanih lica.

Izveštaj organizacije Polekol o represiji nad ekološkim aktivistima u Srbiji za period avgust–decembar 2024. ukazuje na intenziviranje ovih pritisaka, posebno tokom antilitijumskih protesta, kada je dokumentovano da je privedeno više od 41 aktiviste, često uz nejasno obrazložene optužbe i nesrazmerne mere zadržavanja ili kažnjavanja.⁵⁵

Višedecenijski negativni narativi o civilnom sektoru nisu zaobišli ni ekološke aktiviste, koji su dodatno obogaćeni teorijama zavere. Tabloidi i sam vrh države ih predstavljaju kao prepreku razvoju, te kao političke protivnike, teroriste ili zastupnike stranih interesa. Zanimljivo, za unutrašnje potrebe redovno se etiketiraju kao strani plaćenici „Zapada“, dok se pred istim tim Zapadom, ukoliko se radi o protivnicima projekata tamošnjih kompanija, insinuiru da ih instruišu Istok i inputira im se antizapadnjaštvo. Podmetanjem pitanja o tome ko stoji iza relativno uspešnih ekoloških inicijativa podriva se poverenje ne samo javnosti već i potencijalnih saveznika, kao što su nove lokalne inicijative, a pokret u mnogome zavisi od tog poverenja. Drugi, manje agresivni narativi koji otežavaju delovanje proizlaze iz pogrešnog tumačenja uloge civilnog sektora kao relevantnog i legitimnog zastupnika javnog interesa. Ekološke inicijative ne mogu i ne treba da deluju ni umesto države ni u ime kompanija, već u ime lokalnih zajednica i prava svih građana da žive u zdravoj životnoj sredini. Oni ne mogu raditi posao institucija i takva očekivanja ne treba promovisati, jer vode u razočaranje javnosti u trenutku kada su poverenje i legitimitet najvažniji oslonci za delovanje.

Pravni pritisci predstavljaju jedan od najznačajnijih i često manje vidljivih oblika iscrpljivanja aktivista. Oni uključuju prekršajne i krivične postupke, policijska saslušanja, kućne prerese, zaplenu opreme, kao i SLAPP tužbe (strateške tužbe protiv javnog učešća),⁵⁶ koje se koriste radi zastrašivanja, finansijskog iscrpljivanja i odvratanja od daljeg javnog delovanja.⁵⁷ Ovakvi postupci nisu sistemski prepoznati kao posebna forma pritiska niti postoji učinkovit mehanizam institucionalne zaštite aktivista od njihove zloupotrebe. Država koristi krivično pravo da obeshrabri ili zastraši građane koji javno kritikuju vlast, investitore ili štetne projekte. U izveštaju o represiji dodatno se ukazuje na kriminalizaciju slobode govora i okupljanja korišćenjem odredaba krivičnog prava za kvalifikovanje javnih izjava, objava na društvenim mrežama ili uokviravanje nenasilnih građanskih protesta kao bezbednosne pretnje. Na taj način se javna kritika, protest i građansko organizovanje pomeraju iz sfere legitimnog demokratskog učestvovanja u sferu bezbednosnog rizika i krivičnog gonjenja, što može obeshrabriti aktiviste i građane da javno govore i deluju u zaštiti javnog interesa.

Digitalni rizici postali su jedan od ključnih izazova za savremeni ekološki aktivizam. Oni obuhvataju hakovanje naloga, neovlašćeno objavljivanje ličnih podataka na internetu radi zastrašivanja, uznemiravanja ili osvete (doxing), koordinirane kampanje diskreditacije, neovlašćeno prikupljanje podataka, nadzor komunikacija i kompromitovanje elektronskih uređaja špijunskim alatima i softverima. Izveštaji osrganizacije Amnesti internašnal (Amnesty International) „Digitalni zatvor“⁵⁸ i organizacije Polekol o represiji nad ekološkim aktivistima posebno ukazuju na navode o korišćenju invazivnih alata za digitalni nadzor, uključujući u to i slučajeve u kojima su telefoni aktivista oduzimani, pregledani i kompromitovani tokom zadržavanja u policijskim stanicama ili tokom kontakata sa bezbednosno-obaveštajnim službama. Ovakvi pritisci pokazuju da se kontrola civilnog društva više ne odvija samo u fizičkom, pravnom i medijskom prostoru, već i kroz tehnološke mehanizme digitalnog nadzora. Digitalna bezbednost stoga mora postati sastavni deo zaštite ekoloških aktivista, jer kompromitovanje jednog uređaja, naloga ili komunikacione grupe može ugroziti ne samo pojedinca već i širu mrežu ljudi, kontakata, dokumenata i strategija delovanja.

Pored toga, aktivisti i organizacije civilnog društva suočavaju se sa zloupotrebom finansijskog nadzora i sa javnim objavljivanjem osetljivih podataka. U izveštaju Polekola navodi se da su pojedine prorežimske medijske kampanje koristile finansijske podatke organizacija civilnog društva, uključujući u to i informacije o transakcijama, donatorima, zaposlenima i ličnim podacima dostupne nadležnim poreskim i finansijskim institucijama, kako bi ih predstavile kao agente stranog uticaja ili aktere nezakonitih aktivnosti. Osim narušavanja ugleda pojedinaca i organizacija, ovakve kampanje predstavljaju direktan bezbednosni rizik za pojedince i udruženja građana. Objavljivanje imena, fotografija, adresa, informacija o zaposlenju, donacijama ili drugim ličnim i organizacionim podacima može dovesti do targetiranja, uznemiravanja, pretnji i dodatnog pritiska na aktiviste, zaposlene i njihove porodice. Dakle, svrha difamacije nije objektivno informisanje javnosti, već proizvodnja sumnje, stigmatizacija organizacija i zastrašivanje ljudi koji učestvuju u zaštiti javnog interesa.

Značajan izazov za ekološke aktiviste predstavljaju i administrativne opstrukcije, koje se ogledaju u ograničenom pristupu informacijama, neblagovremenom objavljivanju studija i planskih dokumenata, netransparentnim procedurama, kratkim rokovima za javne rasprave i formalističkom sprovođenju konsultacija. Najskoriji primer onemogućavanja učestvovanja javnosti dogodio se prilikom javne rasprave o Nacrtu Strategije upravljanja mineralnim sirovinama, koja je održana u Privrednoj komori Republike Srbije. Ekološkim aktivistima, ali i akademikima i profesorima obezbeđenje nije dozvolilo da uđu u salu, pod izgovorom da nema dovoljno mesta, dok su istovremeno objavljene fotografije iz poluprazne prostorije.⁵⁹ Ovakvom praksom se prostor za učestvovanje građana i za javni nadzor svodi na proceduralnu formalnost, dok se ključne odluke često donose unapred ili bez stvarne mogućnosti da javnost utiče na njih. Posebno je problematično kada institucije ne obezbeđuju nezavisni monitoring, relevantne podatke ili pravovremene informacije, a zatim to odsustvo podataka koriste kao argument za osporavanje kritičkih analiza stručnjaka i aktivista.

Pritisci pogađaju i akademsku zajednicu onda kada se njeni članovi javno uključe u ekološke sporove.⁶⁰ Naučnici, istraživači i univerzitetski profesori, koji ukazuju na ekološke, zdravstvene ili ekonomske rizike velikih projekata, mogu biti izloženi osporavanju stručnog integriteta, pritiscima da povuku radove,⁶¹ medijskim napadima ili pretnjama. Time se ne ugrožavaju samo pojedinci, već i javna funkcija nauke: mogućnost da stručno znanje bude dostupno građanima i da služi kao korektiv političkim i ekonomskim interesima. Zato je zaštita akademske slobode i integriteta stručnjaka važan deo zaštite javnog interesa. Stručno znanje mora biti dostupno građanima i lokalnim zajednicama bez straha od odmazde, diskreditacije ili profesionalnih posledica za one koji ga javno iznose.

Pored spoljnih pritisaka, značajne izazove predstavljaju i unutrašnje slabosti pokreta. Ekološka scena je geografski, kulturno i politički razuđena, a mnoge inicijative često zavise od malog broja izuzetno angažovanih ljudi, kratkoročnih donacija, volonterskog rada i neformalnih mreža solidarnosti. Iako pokazuje širinu pokreta, upravo ta razuđenost istovremeno otežava koordinaciju, razmenu znanja i zajedničko strateško delovanje. Nedovoljno razvijena koordinacija između lokalnih i neformalnih inicijativa, urbanih (i registrovanih) organizacija, stručnjaka i nacionalnih mreža ograničava dugoročnu održivost i sposobnost pokreta da brzo i sistemski reaguje na krize. U praksi se često dešava da pojedinačne grupe same nose teret pravnih postupaka, komunikacije sa medijima, mobilizacije zajednice, analize dokumenata i logistike, iako se suočavaju sa problemima koji prevazilaze njihove kapacitete.

Uz to, kontinuirana izloženost pritiscima, neizvesnosti i konfliktima dovodi do psihosocijalnog sagorevanja. Aktivisti istovremeno obavljaju organizacione, pravne, komunikacione, istraživačke i logističke poslove, često bez adekvatne institucionalne, finansijske ili emocionalne podrške.⁶² Zbog toga jačanje ekološkog pokreta ne podrazumeva samo odgovor na represiju i spoljašnje pritiske, već i ulaganje u unutrašnju infrastrukturu: bolju koordinaciju, podelu odgovornosti, stabilnije finansiranje, međusobnu podršku, prenos znanja, brigu o ljudima i mehanizme zaštite od sagorevanja. Samo pokret koji razvija sopstvene kapacitete i čuva ljude koji ga nose može dugoročno ostati otporan, povezan i sposoban da brani javni interes.

Potrebe i preporuke

Iz ovih izazova proizlaze ključne potrebe i preporuke ekoloških aktivista. Najpre je potrebno promeniti način na koji javnost razume ulogu ekoloških aktivista. Njihovo delovanje ne treba posmatrati kao zamenu za institucije niti kao produženu ruku političkih ili ekonomskih interesa, već kao legitiman oblik zaštite javnog interesa i prava građana na zdravu životnu sredinu. Zbog toga je važno da institucije i donatori promene pristup ekološkom aktivizmu i ne svode angažovanje na aktivnosti koje ove pogrešne pretpostavke podržavaju (kao što su, na primer, akcije čišćenja smeća ili sadnje drveća). Da bi se narativ promenio, neophodna je izrada akcione i komunikacione strategije, koja bi sistematski osporavala diskreditujuće narative, jačala sposobnost lokalnih inicijativa da jasno i argumentovano predstave svoje zahteve i vrate fokus javne rasprave na ključna pitanja: zakonitost projekata, transparentnost procedura, ekološke i zdravstvene rizike i odgovornost institucija. Posebno je važno da komunikacija bude zasnovana na činjenicama i proverljivim podacima, uz jasno artikulisanje stava da zaštita životne sredine nije protiv razvoja, već uslov odgovornog i zakonitog razvoja.

Drugo, neophodno je razviti transparentan, redovan i međuinstitucionalno povezan sistem praćenja stanja životne sredine i javnog zdravlja. Podaci o zagađenju vazduha, vode i zemljišta, dozvolama, inspekcijским nadzorima, zdravstvenim posledicama, javnim ulaganjima i prostornim planovima moraju biti javni, pretraživi, ažurni i razumljivi građanima. U situacijama u kojima institucionalni monitoring izostaje, kasni ili nije dovoljno pouzdan, treba podržati i vaninstitucionalne oblike praćenja – nezavisna merenja, građanski monitoring, stručne analize i saradnju sa akademskom zajednicom – uz insistiranje na tome da je odgovornost za sistemsko praćenje i dalje na institucijama.

Treće, neophodna je ekspertska podrška. U praksi se građani često suočavaju sa javnim uvidima, raspravama, planskim dokumentima, studijama uticaja, dozvolama ili inspekcijским postupcima tek onda kada rokovi već teku. Ti rokovi su često kratki, a dokumenti tehnički složeni. Zato nije dovoljno obezbediti povremene obuke ili opšte pravne priručnike. Potrebno je uspostaviti sistem brze i dostupne stručne podrške ekološkim aktivistima i lokalnim zajednicama, koja je brza, razumljiva i dostupna u trenutku kada se problem pojavi. Takav sistem treba da uključi pravnike, urbaniste, hidrologe, biologe, šumarske stručnjake, lekare, epidemiologe, inženjere, ekonomiste, te stručnjake za javno zdravlje, klimatske rizike, rudarstvo, energetiku i prostorno planiranje. Podrška ne mora uvek podrazumevati izradu obimne studije. Često mogu biti presudni kratko stručno mišljenje, pregled spornog dokumenta, pomoć u formulisanju primedaba, tumačenje dozvola, analiza studije uticaja ili objašnjenje za medije.

Ključno je da se stručno znanje učini dostupnim, razumljivim i primenljivim u javnim raspravama, obraćanjima institucijama, medijskim nastupima i pravnim postupcima.

Četvrto, neophodno je ojačati pravnu zaštitu kako bi se aktivisti zaštitili od pritisaka, zastrašivanja i SLAPP postupaka. Aktivistima je potrebna dostupna i kontinuirana pravna podrška za slučajeve SLAPP tužbi, prekršajnih i krivičnih postupaka, policijskih pritisaka, uskraćivanja informacija, zloupotrebe podataka i drugih oblika pravnog iscrpljivanja. Takođe, aktivistima je potrebna obuka o njihovim pravima, posebno na protestima. Podrška podrazumeva i uspostavljanje solidarnih fondova za pravnu zaštitu, mreže advokata i jasne protokole za hitno reagovanje kako bi pravna podrška bila dostupna u trenutku kada pritisak nastane, a ne tek nakon nastupanja štete ili propuštenih rokova.

Peto, potrebno je razviti bezbednosne protokole za reagovanje u kriznim i vanrednim situacijama i uspostaviti mrežu brzog odgovora, koja može da obezbedi pravni savet, medijsku reakciju, digitalnu pomoć, psihološku podršku, a po potrebi i međunarodnu vidljivost i zastupanje u slučajevima ozbiljnih pritisaka. Sistematske obuke iz digitalne bezbednosti treba da postanu standardni deo podrške, naročito za ranjive grupe aktivista, uključujući u to i starije i digitalno manje pismene aktiviste, koji su sve više izloženi sofisticiranim oblicima nadzora i pritiska.

Šesto, donatorska podrška mora biti fleksibilnija, prilagođena kriznim situacijama i dugoročno stabilna. Ekološke krize često nastaju iznenada: javni uvid može trajati nekoliko dana, dokumentacija može biti objavljena tokom praznika, mašine mogu izaći na teren za vikend, a zajednici može hitno zatrebati pravnik, prevoz, štampanje materijala, konferencija za medije ili nezavisno merenje. Zato su potrebni mali i fleksibilni fondovi za hitne intervencije, koji omogućavaju brzu reakciju u veoma kratkim rokovima javnih procedura, ali i višegodišnja osnovna podrška za rad organizacija i mreža. Dugoročno finansiranje treba da pokrije koordinaciju, administraciju, komunikacije, opremu, putovanja, bezbednost, stručnu podršku i vreme ljudi koji kontinuirano rade. Bez takve podrške, pokret onda previše zavisi od entuzijazma, volonterskog rada i ličnih kapaciteta pojedinaca.

Sedmo, briga o ljudima mora postati sastavni deo podrške ekološkim aktivistima. Ekološki aktivizam u Srbiji često se odvija u emocionalno i egzistencijalno teškim okolnostima, što dugoročno može dovesti do sagorevanja, iscrpljivanja i narušenog zdravlja aktivista. Zbog toga su potrebni prostori za odmor, međusobnu podršku, refleksiju, psihološko savetovanje i raspodelu odgovornosti unutar inicijativa. Održivost pokreta ne meri se samo brojem akcija, kampanja i medijskih objava, već i sposobnošću ljudi da dugoročno ostanu angažovani bez ugrožavanja zdravlja, bezbednosti i egzistencije.

Osmo, potrebno je ulagati u obrazovanje o zaštiti životne sredine, ali i o širim ekonomsko-političkim sistemima, koji proizvode ekološke konflikte. Aktivistima nije potrebno samo tehničko znanje o zakonima i procedurama, već i prostor da razumeju zašto se javna dobra tretiraju kao resurs za profit, zašto se lokalne zajednice isključuju iz odlučivanja, zašto se „razvoj“ često koristi kao opravdanje za degradaciju prirode i zašto su žene, siromašnije zajednice i ruralna područja često nesrazmerno pogođeni. Političko-ekološko obrazovanje pomaže da se lokalne borbe ne doživljavaju kao izolovani incidenti, već kao deo šireg sistema, i daje aktivistima argumente i samopouzdanje da svoje zahteve povežu sa javnim zdravljem, radnim pravima, lokalnom samoupravom, socijalnom pravdom, rodnom ravnopravnošću i demokratijom.

Deveto, da bi ekološki pokret bio dugoročno održiv potrebno je uključiti mlade i sistematski preneti znanja i iskustva između generacija. Škole aktivizma, terenske posete, mentorski programi, lokalne radionice i međugeneracijske razmene mogu pomoći da se mladi edukuju i ravnopravno uključe u planiranje, istraživanje, organizaciju i sprovođenje kampanja, komunikaciju sa zajednicom kako bi postepeno mogli da preuzmu odgovornost uz podršku iskusnijih. Istovremeno, stariji aktivisti doprinose lokalnim znanjem i iskustvom, dok mladi unose nove veštine, digitalne alate i oblike komunikacije. Takav prenos znanja jača kontinuitet pokreta i sprečava da lokalne borbe zavise od malog broja iscrpljenih pojedinaca.

Deseto, neophodno je jačati horizontalno umrežavanje lokalnih inicijativa i njihovo povezivanje sa organizacijama civilnog društva, akademskom zajednicom, nezavisnim medijima, advokatima, lekarima, sindikatima i međunarodnim akterima. Takvo umrežavanje treba da bude funkcionalno i usmereno na konkretne oblike podrške: pravnu pomoć, stručne analize, komunikaciju, medijsku vidljivost i reagovanje u kriznim situacijama.

Ekološki problemi često prevazilaze lokalni nivo, pa su regionalna i međunarodna saradnja važni mehanizmi jačanja kapaciteta i zaštite javnog interesa. Saradnja treba da bude praktična i može da obuhvati, na primer, razmenu iskustava, zajedničke kampanje, pristup evropskim institucijama, međunarodni pritisak u slučaju odsustva postupanja domaće institucije, uporedno poređenje pravnih modela iz drugih zemalja i razvijanje modela zakona, prevode dokumenata, kontakte sa novinarima i stručnjacima. Na taj način lokalne zajednice dobijaju potvrdu da nisu same i da njihove borbe nisu male ili izolovane, već da su deo šire odbrane javnih dobara.

Dugoročno, održivost ekološkog pokreta zavisi od kombinacije pravne zaštite, bezbednosne podrške, dostupne ekspertize, stabilnijeg finansiranja, lokalne infrastrukture za mobilizaciju, međusobne koordinacije, brige o ljudima i zaštite od represije, političko-ekološkog obrazovanja i stvarnog učestvovanja građana u donošenju odluka. Ekološki aktivisti ne deluju samo kao čuvari prirodnih resursa, već i kao akteri demokratizacije, jer insistiraju na transparentnosti, odgovornosti, pristupu informacijama od javnog značaja i pravu zajednica da odlučuju o uslovima sopstvenog života. Njihova zaštita zato nije usko sektorsko pitanje zaštite životne sredine, već pitanje javnog interesa, vladavine prava i sposobnosti društva da zaštiti one koji ukazuju na rizike, zloupotrebe i institucionalne propuste.

Zaključak

Ovaj izveštaj pokazuje da se pitanje zaštite životne sredine u Srbiji ne može posmatrati odvojeno od lokalne krize institucija, vladavine prava, javnog zdravlja i demokratskog odlučivanja, a ni od globalnih tendencija represije prema aktivistima i povećavanju pritiska na životnu sredinu. Ekološki problemi nisu samo posledica pojedinačnih propusta, tehničkih nedostataka ili nedovoljnih ulaganja, već odražavaju dublji obrazac upravljanja, u kom se odluke od velikog javnog značaja često donose bez jasnog strateškog okvira, bez dovoljno transparentnosti i bez stvarnog učestvovanja građana. Izostanak ključnih planskih dokumenata, slaba primena postojećih propisa, nedovoljna međusektorska koordinacija i ograničeni institucionalni kapaciteti stvaraju prostor u kom se razvojni, rudarski, energetske, infrastrukturni i industrijski projekti posmatraju pre svega kroz ekonomsku ili političku korist, dok se njihovi ekološki, zdravstveni i društveni troškovi potiskuju u drugi plan.

U takvom kontekstu ekološki aktivisti preuzimaju ulogu koja prevazilazi klasično razumevanje građanskog aktivizma. Oni ne deluju samo kao protivnici pojedinačnih projekata, već kao akteri koji brane javni interes, pravo na zdravu životnu sredinu, pristup informacijama i pravo zajednica da učestvuju u odlukama koje neposredno utiču na njihove živote. Njihovo delovanje često nastaje tamo gde institucije zakažu: kada informacije nisu dostupne, kada se javne rasprave sprovode formalno, kada monitoring nije pouzdan, kada izostaje zdravstvena zaštita stanovništva na ugroženim lokacijama ili kada se lokalne zajednice suoče sa projektima o kojima nisu bile pravovremeno obaveštene.

Izveštaj posebno ukazuje na raznovrsnost ekološkog pokreta u Srbiji. Njega čine lokalne zajednice, stanovnici ruralnih područja, poljoprivrednici, neformalne inicijative, organizacije civilnog društva, stručnjaci, naučnici, urbani pokreti i pojedinci. Upravo ta raznovrsnost predstavlja njegovu snagu, jer omogućava povezivanje lokalnog iskustva, stručnog znanja i šire društvene mobilizacije. Istovremeno, ona stvara i izazove: fragmentaciju, neravnomerne kapacitete, tešku koordinaciju i zavisnost od malog broja pojedinaca koji često rade bez dovoljno podrške. Posebno ranjivi ostaju aktivisti iz manjih i ruralnih sredina, koji su izloženi pritiscima, društvenoj izolaciji, medijskom targetiranju i bezbednosnim rizicima.

Jedan od ključnih nalaza jeste da se pritisci na ekološke aktiviste odvijaju kroz više međusobno povezanih kanala. Oni mogu biti fizički, pravni, digitalni, administrativni, komunikacioni i psihološki. SLAPP tužbe, prekršajni postupci, zastrašivanje, kampanje diskreditacije, uskraćivanje informacija, komplikovane procedure i digitalni napadi ne deluju izolovano. Njihov zajednički efekat je iscrpljivanje, obeshrabrivanje i slanje poruke da javno angažovanje nosi visoku cenu.

Nažalost, u ovom izveštaju nisu objašnjene novije pojave, koje tek zauzimaju scenu ekoloških borbi, kao što su data centri, vetroparkovi, proizvodnja dronova i druga visokotehnoška oprema za vojnu industriju, na koje će sigurno biti potrebno obratiti pažnju u narednom periodu. Do tada se treba osloniti na iskustva van granica Srbije, posebno na iskustva iz susedih zemalja, koja mogu pokazati kako će se kretati razvoj ekološkog pokreta i koje će tek potrebe postojati u budućnosti.

Preporuke iz ovog izveštaja upućuju da je aktivistima potrebna višeslojna i dugoročna podrška. Potrebni su pravna zaštita, bezbednosni protokoli, digitalna sigurnost, stručna pomoć, pristup podacima, fleksibilno finansiranje, komunikacione veštine, psihosocijalna podrška i bolja povezanost sa saveznicima u zemlji, regionu i međunarodnoj zajednici. Međutim, jednako je važno da institucije promene odnos prema civilnom društvu. Ekološki aktivisti ne smeju biti tretirani kao prepreka razvoju i kao politički protivnici, već kao legitimni učesnici u procesima odlučivanja, te kao korektivni mehanizam tamo gde javne politike ne štite dovoljno građane i prirodu.

IZVORI I BELEŠKE

- 1 Saša Dragojlo, „Lithium Lobbying: The Mining Plan in Serbia That’s Too Big to Fail.” Balkan Insight, 25. oktobar 2021, <https://balkaninsight.com/2021/10/25/lithium-lobbying-the-mining-plan-in-serbia-thats-too-big-to-fail/bi/>, pristupljeno 17. maja 2026.
- 2 Miodrag Marković, „Ko su glavni igrači u biznisu istraživanja ruda u Srbiji”, BIRN Srbija, 14. jun 2022, <https://birn.rs/ko-su-glavni-igraci-u-biznisu-istrazivanja-ruda-u-srbiji/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 3 Tena Prelec, „Eco-Monsters & Eco-Fighters: China’s Investments in Serbia’s Heavy Manufacturing Industry as Seen through an Environmental Lens”, Prague Security Studies Institute, 26. januar 2021, https://www.pssi.cz/wp-content/uploads/2025/07/8468_china-s-investments-in-serbia-s-heavy-manufacturing-industry-as-seen-through-an-environmental-lens.pdf, pristupljeno 25. maja 2026.
- 4 Front Line Defenders, „Three Environmental Human Rights Defenders Sentenced to Prison Hours after Their Arrest”, Front Line Defenders, 26. avgust 2024, <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/three-environmental-human-rights-defenders-sentenced-prison-hours-after-their-arrest-1>, pristupljeno 17. maja 2026.
- 5 Todorović, Igor, „Serbian Police Charge Local Activists for Resisting Revival of Rio Tinto’s Lithium Project”, Balkan Green Energy News, 8. jul 2024, <https://balkangreenenergynews.com/serbian-police-charge-local-activists-for-resisting-revival-of-rio-tintos-lithium-project/>, pristupljeno 17. maja 2026.
- 6 Amnesty International, „Serbia: Authorities Using Spyware and Cellebrite Forensic Extraction Tools to Hack Journalists and Activists”, Amnesty International, 16. decembar 2024. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/12/serbia-authorities-using-spyware-and-cellebrite-forensic-extraction-tools-to-hack-journalists-and-activists/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 7 Republika Srbija, „Zakon o planskom sistemu Republike Srbije”, Službeni glasnik RS, br. 30/2018. Beograd, 2018, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-planskom-sistemu-republike-srbije.html>, pristupljeno 20. aprila 2026.
- 8 Marić, Dunja, „Ukinut moratorijum na gradnju nuklearke u Srbiji: U senci skupštinske tuče vlast usvojila izmene Zakona o energetici”, Nova ekonomija, 28. novembar 2024, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/moratorijum-nuklearne-elektrane-nuklearke-zakon-o-energetici-energetika-skupstina-usvojen>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 9 RERI – Regulatorni inštitut za obnovljivu energiju i životnu sredinu, Centralizacija sistema upravljanja komunalnim uslugama, Beograd: RERI, maj 2025, <https://reri.org.rs/wp-content/uploads/2025/05/Centralizacija-sistema-upravljanja-komunalnim-uslugama.pdf>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 10 „Srpska akademija nauka i umetnosti o rudarenju: U interesu kompanija, a ne društva”, Radar, 15. jul 2024. <https://radar.nova.rs/drustvo/sanu-o-rudarenju-interesi-kompanija/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 11 „Presuda: Agencija za zaštitu životne sredine nezakonito otpustila Milenka Jovanovića”, Nedeljnik, 15. avgust 2025, <https://www.nedeljnik.rs/presuda-agencija-za-zastitu-zivotne-sredine-nezakonito-otпусти-la-milenka-jovanovica/>, pristupljeno 25. maja 2026
- 12 Jovanović, Bojana, „Savet za borbu protiv korupcije: Privatizacija Instituta ‘Jaroslav Černi’ nezakonita”, KRIK, 1. mart 2022, <https://www.krik.rs/savet-za-borbu-protiv-korupcije-privatizacija-instituta-jaroslav-cer-ni-nezakonita/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 13 European Commission. Serbia Report 2025. Brussels: European Commission, 2025., https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/6e68ce26-b95b-48e1-921a-c60c12da8f00_en?filename=serbia-report-2025.pdf, pristupljeno 10. maja 2026.
- 14 Ibid.
- 15 Carolina Ferreira Gil, „2025 Rule of Law Brief: Serbia”, Transparency International EU, 22. april 2026, <https://transparency.eu/2025-rule-of-law-brief-serbia/>, pristupljeno 25. maja 2026.

16 Bieber, Florian, i Nikolaos Tzifakis, Economic Relations between the Western Balkans and Non-EU Countries: How the EU Can Respond to Challenges Concerning Direct Investment, Trade and Energy Security. SWP Comment 2023/C 36. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 7. jul 2023, <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2023C36/>, pristupljeno 15. maja 2026.

17 Gjoni, Iliriana, Iva Čukić, Alba Čela i Aleksandër Trajçe, Rules or Deals? The EU's Challenge in Regulating Corrosive Capital in the Western Balkans. Brussels: Carnegie Europe, decembar 2025, <https://carnegieendowment.org/research/2025/12/rules-or-deals-the-eus-challenge-in-regulating-corrosive-capital-in-the-western-balkans>, pristupljeno 15. maja 2026.

18 Republika Srbija, „Zakon o potvrđivanju Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine”, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 38/2009. Beograd, 2009, <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/medjunarodna-dokumenta/SLOBODAN-PRISTUP/UJEDINJENE-NACIJE/konvencijaodostupnostiinformacijaLAT.doc>, pristupljeno 25. maja 2026.

Arhuska konvencija je međunarodni sporazum koji građanima garantuje pravo na pristup informacijama o životnoj sredini, učestvovanje javnosti u donošenju odluka i pravo na pravnu zaštitu u ekološkim pitanjima. Usvojena je 1998. godine u danskom gradu Arhusu u okviru UNECE procesa i predstavlja jedan od ključnih međunarodnih instrumenata ekološke demokratije.

19 Front Line Defenders, Front Line Defenders Global Analysis 2025. Dublin: Front Line Defenders, 2025, <https://frontlinedefenders.shorthandstories.com/frontline-defenders-global-analysis-2025/index.html>, pristupljeno 17. maja 2026.

20 Ilić, Vujo, i Iva Marković, Critical Raw Materials Pragmatism: Democracy and Geopolitics in the EU-Serbia Lithium Deal. RSC Working Paper 2026/05. Florence: European University Institute, 2026, <https://cadmus.eui.eu/entities/publication/86627129-dbd4-4643-9bb5-c2ed9a60a588>, pristupljeno 9. maja 2026.

21 Al Mezan Center for Human Rights, „Ecocide: Israel's Deliberate and Systematic Environmental Destruction in Gaza”, Al Mezan Center for Human Rights, 16. oktobar 2024, <https://mezan.org/uploads/files/2024/10/1729068986AI%20Mezan%20-%20Ecocide%20Report%202024.pdf>, pristupljeno 25. maja 2026.

22 Forensic Architecture, „No Traces of Life': Israel's Ecocide in Gaza 2023–2024”, Forensic Architecture, 29. mart 2024, <https://forensic-architecture.org/investigation/ecocide-in-gaza>, pristupljeno 25. maja 2026.

23 European Commission, Critical Raw Materials Act, Brussels: European Commission, 2024, https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/raw-materials/areas-specific-interest/critical-raw-materials/critical-raw-materials-act_en, pristupljeno 9. maja 2026.

24 Onstad, Eric, „EU Launches Operations of Critical Minerals Procurement Platform”, Reuters, 13. april 2026, <https://www.reuters.com/sustainability/climate-energy/eu-launches-operations-critical-minerals-procurement-platform-2026-04-13/>, pristupljeno 25. maja 2026.

25 European Commission, „EU and Serbia Sign Strategic Partnership on Sustainable Raw Materials, Battery Value Chains and Electric Vehicles”, European Commission – Directorate-General for Enlargement and Eastern Neighbourhood, 19. jul 2024, https://enlargement.ec.europa.eu/news/eu-and-serbia-sign-strategic-partnership-sustainable-raw-materials-battery-value-chains-and-electric-2024-07-19_en, pristupljeno 7. maja 2026.

26 ClientEarth, Threats to Civic Space: We Must Act Now, London: ClientEarth, 2025, <https://www.clientearth.org/media/dmmugro/clientearth-threats-to-civic-space-briefing.pdf>, pristupljeno 4. maja 2026.

27 European Federation of Public Service Unions et al., EU Is Weakening Rules That Protect People and the Environment – 470 Civil Society Organisations Tell Ursula von der Leyen and Member States that Rights, Health, the Planet and Justice Are Not for Sale. Brussels, septembar 2025, <https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/Deregulation%20Statement%20September%202025%20ENG.pdf>, pristupljeno 4. maja 2026.

28 Polekol, „Reagovanje na novi set mera EU: Životna sredina je kolateralna šteta geopolitičke korporativne pohlepe”, Novi magazin, <https://novimagazin.rs/dosije-zeleno/364698-reagovanje-na-novi-set-mera-eu-zi-votna-sredina-je-kolateralna-steta-geopoliticke-korporativne-pohlepe>, pristupljeno 17. maja 2026.

- 29 Povlačenje SAD iz istorijskog Pariskog klimatskog sporazuma preti da pokrene „trku ka dnu”, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2026/01/global-us-withdrawal-from-landmark-paris-climate-agreement-threatens-a-race-to-the-bottom/>
- 30 Peace Research Institute Oslo, „New Data Shows Conflict at Historic High as U.S. Signals Retreat from World Stage”, PRIO, 9. jun 2025, <https://www.prio.org/news/3616>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 31 Mediatrix Recella, „Why Did the Just Stop Oil Protestors Receive Record Prison Sentences?”, ClimaTalk, 9. septembar 2024, <https://climatalk.org/2024/09/09/just-stop-oil-sentences/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 32 Danas, „Austrijski Standard: Srbija koristi izraelski bezbednosni softver za nadzor protivnika”, Danas, 13. septembar 2024, <https://www.danas.rs/vesti/politika/stampa-srbija-koristi-izraelski-bezbednosni-sof-tver-za-nadzor-protivnika/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 33 Dragojlo, Saša, i Avi Šarf, „Fabrika dronova dogovorena sa kontroverznim izraelskim vojnim gigantom”, BIRN Srbija, 7. april 2026, <https://birn.rs/fabrika-dronova-u-srbiji-elbit-systems/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 34 United Nations. Serbia – SDG 6 Data. UN-Water SDG 6 Data Portal, <https://www.sdg6data.org/en/coun-try-or-area/Serbia>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 35 Republički zavod za statistiku, Snabdevanje pitkom vodom i otpadne vode iz naselja, 2024, Beograd: Republički zavod za statistiku, 30. maj 2025. <https://www.stat.gov.rs/en-us/vesti/statisticalrelea-se/?p=16982&utm>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 36 Marković, Miodrag, „Gubici vode u Srbiji: Od 10 litara, četiri isure iz cevi”, BIRN Srbija, 13. oktobar 2025, <https://birn.rs/gubici-vode-u-srbiji/>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 37 UNICEF Serbia, „Impact of Climate Change on Water Availability and Quality”, UNICEF Serbia, 22. mart 2023, <https://www.unicef.org/serbia/en/impact-of-climate-change-on-water-availability-and-quality>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 38 European Environment Agency, „Health Impacts of Air Pollution – Serbia”, Europe’s Environment 2025, Copenhagen: European Environment Agency, 2025, <https://www.eea.europa.eu/en/europe-environ-ment-2025/countries/serbia/health-impacts-of-air-pollution>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 39 World Health Organization, Health Impact of Ambient Air Pollution in Serbia: A Call to Action. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2019, <https://iris.who.int/bitstreams/9a-42ebc9-7140-4086-ad54-f0abf8f46d54/download>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 40 Republika Srbija, Ministarstvo rudarstva i energetike, Integrated National Energy and Climate Plan of the Republic of Serbia for the Period up to 2030 with a Vision to 2050, Beograd: Ministarstvo rudarstva i energetike Republike Srbije, 2025, <https://www.mre.gov.rs/extfile/sector/sr/871/8/04%20-%20Integra-ted%20National%20Energy%20and%20Climate%20Plan%20of%20the%20Republic%20of%20Serbia%20for%20the%20period%20up%20to%202030%20with%20a%20vision%20to%202050.pdf>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 41 European Environment Agency, „Waste Generation – Serbia”, Europe’s Environment 2025, Copenhagen: European Environment Agency, 2025, <https://www.eea.europa.eu/en/europe-environment-2025/countries/serbia/waste-generation>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 42 European Commission, Serbia Report 2025, Brussels: European Commission, 2025, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/6e68ce26-b95b-48e1-921a-c60c12da8f00_en?filename=serbia-re-port-2025.pdf, pristupljeno 5. maja 2026.
- 43 Republika Srbija, Ministarstvo zaštite životne sredine – Agencija za zaštitu životne sredine, Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2024. godinu, Beograd: Agencija za zaštitu životne sredine, 2025, https://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/izvestaji/14_saziv/501-2606_25.pdf, pristupljeno 25. maja 2026.
- 44 Global Forest Watch, Global Forest Watch Dashboard: Serbia, Washington, DC: World Resources Institute, 2026, <https://www.globalforestwatch.org/dashboards/country/SRB/>, pristupljeno 25. maja 2026.

- 45 Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Serbia – Global Organized Crime Index 2023, Geneva: Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2023. <https://ocindex.net/2023/country/serbia>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 46 Republički zavod za statistiku, Štete u šumama, 2024, Beograd: Republički zavod za statistiku, 6. jun 2025, <https://www.stat.gov.rs/en-us/vesti/20250606-stete-u-sumama-2024/?s=1304>, pristupljeno 7. maja 2026.
- 47 Autonomija, „Istraživanje: Žene prednjače u ekološko-urbanističkom aktivizmu u Novom Sadu”, Autonomija, 30. septembar 2024, <https://autonomija.info/istrazivanje-zene-prednjace-u-ekolosko-urbanistikom-aktivizmu-u-novom-sadu/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 48 Polekol, Ispod površine: Javno mnjenje o vodi i životnoj sredini, Beograd: Polekol, oktobar 2021, <https://polekol.org/wp-content/uploads/2026/02/Ispod-povrsine-Publikacija.pdf>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 49 Đorđević, Dina, Development of resistance against small hydropower plants in Serbia, Belgrade: Belgrade Centre for Security Policy, 2022, <https://bezbednost.org/en/publication/development-of-resistance-against-small-hydropower-plants-in-serbia/>
- 50 „Protest za čist vazduh u Beogradu”, RFE/RL, 17. januar 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30383099.html>
- 51 Spasić, Vladimir, „Hiljade ekoloških ustanika tražilo da se ponište sve obaveze Srbije ka Rio Tintu”, Balkan Green Energy News, 11 September 2021, <https://balkangreenenergynews.com/rs/hiljade-ekoloskih-ustanika-trazilo-da-se-poniste-sve-obaveze-srbije-ka-rio-tintu/>, pristupljeno 9. maja 2026.
- 52 „U Beogradu protest protiv izmena Zakona o eksproprijaciji i referendum”, Radio Slobodna Evropa, 23. novembar 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/beograd-protest-zakon-o-eksproprijaciji/31574830.html>, pristupljeno 7. maja 2026.
- 53 Nova.rs, „Gde je nestalo 38.000 potpisa za zabranu iskopavanja litijuma: Ne davimo Beograd traži posebnu sednicu Skupštine”, Nova.rs, 5. mart 2023, <https://nova.rs/vesti/politika/gde-je-nestalo-38-000-potpisa-za-zabranu-iskopavanja-litijuma-ne-davimo-beograd-trazi-posebnu-sednicu-skupstine/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 54 Stojanović, Milica, „Serbia Govt Bows to Protesters Blocking Roads over Disputed Laws”, Balkan Insight (BIRN), 8. decembar 2021, <https://balkaninsight.com/2021/12/08/serbia-govt-bows-to-protesters-blocking-roads-over-disputed-laws/>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 55 Polekol, Report on Repression of Civic Freedoms and Activist Suppression in Serbia, Beograd: Polekol, 2026, <https://polekol.org/wp-content/uploads/2026/05/Report-on-Repression-of-Civic-Freedoms-and-Activist-Suppression-in-Serbia.pdf>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 56 SLAPP, Prva baza SLAPP tužbi u Srbiji. Beograd: SLAPP.rs, 2026, https://slapp.rs/#inbox/_blank, pristupljeno 5. maja 2026.
- 57 Balkan Civil Society Development Network (BCSDN), From Silence to Strength: A Regional Response to SLAPPs in the Western Balkans, Skoplje: Balkan Civil Society Development Network, 2024, <https://balkan-csd.net/novo/wp-content/uploads/2024/07/55-4-BCSDN-Regional-SLAPP-Research.pdf>
- 58 Amnesty International, „Digitalni zatvor”: Nadzor i represija civilnog društva u Srbiji: Rezime, London: Amnesty International, 2024, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/8814/2024/sr/>, pristupljeno 5. maja 2026.
- 59 „Profesor o strategiji o mineralima: Planira se enormna ekspanzija – imali bismo rudnik na svakom čošku”, N1, 7. avgust 2025, <https://n1info.rs/vesti/profesor-o-strategiji-o-mineralima-planira-se-enormna-ekspanzija-imali-bismo-rudnik-na-svakom-cosku/>, pristupljeno 25. maja 2026.
- 60 Nelson, Arthur, „Activist Opposed to Rio Tinto Lithium Mine Receives Anonymous Death Threats”, The Guardian, 22. avgust 2024, <https://www.theguardian.com/business/article/2024/aug/22/activist-serbia-rio-tinto-lithium-mining-environment-death-threats>, pristupljeno 5. maja 2026.

61 „Povučen naučni rad o projektu Jadar zbog netačnih tvrdnji i pogrešnih podataka“, N1, 23. jul 2024, <https://n1info.rs/vesti/povucen-naucni-rad-jadar-posledice/>, pristupljeno 15. maja 2026.

62 Građanske inicijative, „Uticaj aktivizma na mentalno zdravlje: Čak 92% aktivista i aktivistkinja ima bar jednu psihološku teškoću“, Građanske inicijative, 10. oktobar 2024, <https://www.gradjanske.org/uticaj-aktivizma-na-mentalno-zdravlje-cak-92-aktivista-i-aktivistkinja-ima-bar-jednu-psiholosku-teskocu/>, pristupljeno 25. maja 2026.

ŽIVOTNA SREDINA I EKOLOŠKI AKTIVIZAM

IZ BEZBEDNOSNE PERSPEKTIVE

Izdavač:

Beogradski centar za bezbednosnu politiku

Đure Jakšića 6/5, Beograd

www.bezbednost.org

Autorke:

Iva Marković i Žaklina Živković, Polekol

Dizajn i prelom:

Srđan Ilić

ISBN-978-86-6237-275-8

DOI: <https://doi.org/10.55042/GH0I6372>

Jun 2026. Beograd

